

AZ ELSŐ MAGYAR KÍSÉRLETI NAGYJÁTÉKFIKLM FORGATÁSA, BUKÁSA, KÉPI FORRÁSAI. MANNINGER JÁNOS ÉS A *KÉTSZER KETTŐ* (1944–1945) CÍMŰ FILM

Pethő Tibor

Összefoglaló:

Manninger János 1944-ben forgatta, 1945-ben kényszerű okokból újraforgatta *Kétszer kettő* című, avantgárd ihletettséű, számos különleges beállítást tartalmazó filmjét. Az alkotást először a nyilas rendszer idején tiltották be 1944 végén. A háború után a tiltólistára került főszereplő személye miatt nem lehetett műsorra tűzni. Az átalakított, megrövidített film premierjét 1946 februárjában tartották. A bukást követően a rendező öngyilkos lett.

Kulcsszavak: forgatás, újraforgatás, filmgyár, kísérleti film, nyilas

Abstract:

János Manninger shot his avant-garde-inspired film, *Kétszer kettő*, containing many special settings in 1944, and in 1945 he re-shot it due to forced reasons. The work was first banned during the Hungarian Nazi regime at the end of 1944. After the war, it could not be aired due to the identity of the protagonist, who was banned. The modified, shortened film premiered in February 1946. After the fall, the director committed suicide.

Keywords: shooting, reshoot, film factory, experimental film, Arrow Cross

Bevezető

Manninger János fényképész-filmrendező (1901. szeptember 12. – 1946. április 1.) 1944 késő tavaszán, kora nyarán vette filmre különleges beállításokat alkalmazó filmjét, a *Kétszer kettőt*, amelyet 1945-ben részben újraforgattak, illetve megcsonkítottak. Az alkotás az első magyar kísérleti nagyjátékfilm, amely mintegy harminc évvel előzte meg Bódy Gábor *Amerikai anzixát*.¹ A jómódú magyaróvári családból száрма-

¹ A magyar avantgárd film igazából a weimari Németországban született, elegendő Moholy-Nagy László, Gerő György, Balázs Béla és persze Manninger János munkásságára gondolni. Ennek oka egyrészt az lehetett, hogy hazai filmgyártás a húszas években alig

zó, eredetileg építésznek készülő Manninger a húszas években a Berlin melletti babelsbergi és staakeni stúdióban tanulta ki a filmkészítés mesterségét. Németországban három rövid némafilmet is forgatott, ezek közül a német szójátékon alapuló *Eine beinliche Angelegenheit* című 1928-as alkotása maradt fenn.² 1931-es hazatértét követően a Hunnia Filmgyár standfotósaként, a gyár fotólaboratóriumának vezetőjeként dolgozott, rövid időre Londonban is vállalt fényképész munkát. 1943-ban ő írta a *Fény és árnyék* című, Zsindelyné Tüdős Klára³ által rendezett film forgatókönyvét.

Az első forgatás (1944)

A város és vidék szerves egységét rendhagyó filmnyelvi eszközökkel ábrázoló *Kétszer kettő* alapötlete 1937-ben született, Manninger ekkor kezdte el írni a forgatókönyvet, amelyet hét éven át minden évben átdolgozott, új ötletekkel egészített ki. 1944 elején Zsindelyné Tüdős Klára – Zsindely Ferenc kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter felesége – támogatásával nyílt lehetősége arra, hogy a forgatókönyv végre kamera elé kerülhessen.⁴

A szokásos – a legegyszerűbb beállításokkal felvett, a melodramától a vígjátékokig terjedő skálán mozgó – hazai filmtermésből látványosan ki-
lógott Manninger *Kétszer kettő*je. Mind a forgatókönyvet, mind a kész al-

---

létezett, a másik okot Gara László a közönyben és a szakkörök értetlenségében jelölte meg. Gara László: Az abszolút film. *Magyar Írás*, 1926. 1. sz. 8. Az első hazai avantgárd filmnek Fejér Tamás, Kálmán Aladár és Pálos György *Az asszony és a gép* című, azóta elveszett alkotása tekinthető, amely párizsi nemzetközi amatőrfilm-versenyen második díjat szerzett. Peternák Miklós (1991): (szerk.): A magyar avant-garde film. In: *F. I. L. M. A magyar avant-garde film története és dokumentumai*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest. 18. A magyar avantgárd kísérleti filmkészítés fénykorát a Balázs Béla Stúdió 1959-es megalakulása hozta el. Itt készült Bódy Gábor 1975-ös diplomafilmje is. Bódynak eleinte szintén meg kellett küzdenie néhány tanára értetlenségével, csak utóbb ismerték el. Ahogy önéletrajzában írja: „A főiskola kezdetben nem akarta elfogadni, s csak a Pécsi Filmszemlén történt sikeres bemutatását követően akceptálta. Miután a film elnyerte a Mannheimi Nemzetközi Filmfesztivál fődíját (1976), a nemzetközi érdeklődés úgyszólván körbevitte a világon.” Bódy Gábor (2006): Önéletrajz. In: uő: *Egybegyűjtött írások*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 20. Az *Amerikai anizixot* követő néhány ismertebb kísérleti nagyjátékfilm: *Álommasolatok* (1977. Erdély Miklós), *Vonattút* (1981. Erdély Miklós), *Lenz* (1986. Szirtes András) stb.

² A rosszul összeállított magyar változatot *Kezek-lábak* munkacímen a Magyar Nemzeti Filmarchívum őrzi.

³ Zsindelyné Tüdős Klára (Debrecen, 1895. július 20. – Budapest, 1980. április 16.) néprajzkutató, ruha- és jelmeztervező, az Országos Református Nőszövetség elnöke, a *Magyar Asszony* című folyóirat szerkesztője. A második magyar női filmrendező. Lásd még: Dizseri Eszter (1994): *Zsindelyné Tüdős Klára*. Kálvin János Kiadó, Budapest.

⁴ M. M.: Manninger János útja a standfotótól a rendezésig. *Moziújság*, 1944. március 15. 2.

kotást addig egyedülálló ötletek jellemezték.⁵ Nem véletlen tehát, hogy az 1944 tavaszán–nyarán számtalan invencióval, eredeti elképzeléssel forgatott alkotást a szakmai lapok nagy bizalommal várták.⁶ Manninger János így fogalmazta meg a szerzői szándékot: „*Meg akarom mutatni, hogy minden életfunkciónak, minden beidegzett ősi mozdulatnak, minden tárgynak megvan a maga vidéki és városi megfelelője. Ugyanazokkal a mozdulatokkal csutakolja a parasztleány a tehenet, és végzi a pesti mérnök a reggeli tornát.*”⁷

A filmet Kolczonay Ervin vállalkozása, a Dr. Kolczonay Filmgyártó és Filmkölcsönző Vállalat gyártotta, ők fedezték a költségeket, intézték az adminisztratív ügyeket.^{8,9} A fennmaradt iratok, illetve a szokatlan kameraállások alkalmazásáról szóló tudósítások¹⁰ alapján a forgatás menete részlegesen rekonstruálható. Először a vidéki jeleneteket rögzítették 1944 májusában a Borsod vármegyei Tardon; ekkor még csupán az ehhez szükséges színészeket szerződtették: a falusi pár szerepére két pályakezdőt, Borbíró Andreát és Szép Zoltánt, illetve Simon Marcsát, Gárday Lajost, Makáry Zoltánt, C. Turáni Endrét és Alszeghy Lajost.¹¹ A vá-

⁵ Jellemző megjegyzés: „Bizonyos mértékig forradalmi újítás lesz a magyar filmgyártásban, éppen ezért szakkörökben igen nagy várakozással tekintenek a Manning-film elé.” Tarka-barka. *Film Színház Irodalom*, 1944. április 6–12. 16.

⁶ Gy [Gyimesi Kásás Ernő]: *Kétszer kettő. A magyar föld és a magyar nép himnusza. Magyar Film*, 1944. május 1. 16.; Gy. K. E. [Gyimesi Kásás Ernő]: Befejeződtek a *Kétszer kettő* külső felvételei. *Magyar Film*, 1944. június 1. 13.; Érdekes technikai problémával kísérletezik Manning János... *Magyar Játékszín*, 1944. augusztus 17. 18.

⁷ M. M.: Manninger János útja a „standfotó”-tól a rendezésig. *Moziújság*, 1944. március 15–21. 2. A folytatásban: „*Egyszer sem hangzik el az a szó, hogy magyar, úr és paraszt, a film mégis magyar lesz és megérzi belőle mindenki, hogy úr és paraszt, falusi és városi egymásra utalva élhet csak ebben az országban. Egymásra utalva, de úgy, hogy mindkettő megmarad a maga talaján, a maga életformájában. [...] Mintha felvevőgéppé alakulna át az egész ember, úgy talaján: szavai nyomán a kamera lenszében keresztül varázsolja élénk a füstös kávéházba a magyar falut, a zsiros földeket, melyekbe belehasít az eke vasa s a magyar életet, melybe élesen és tisztán világít majd bele a műterem lámpája...*”

⁸ Téves tehát a sajtó révén elterjedt megállapítás, hogy „maga írta a filmet, vállalta a rendezést és a fényképezést, hogy ebben a hármas minőségben maradéktalanul megvalósíthassa művészi elképzeléseit. Annnyira bízott a film sikerében, hogy saját vállalkozásában is készítette el: a maga megtakarított és a legközelebbi rokonaitól kölcsönzött pénzt fektette a gyártásba.”; *Magyar életrajzi lexikon*. 2. kötet. L–Z. (1982): Akadémiai Kiadó, Budapest. 134. Tehát az is téves (?), hogy „a barátaitól összekapart pénzen akart létrehozni egy experimentális, különleges alkotást, ezért takargatta a nagyvilág elől”. Gyöngyösi Zoltán (2017): *Makk Károly nyomában*. Unicus Műhely, Budapest. 36.

⁹ Az Országos Nemzeti Filmbizottság (ONB) 1944. május 13-án előzetesen jóváhagyta, vagyis hivatalosan „tudomásul vette”, hogy a Kolczonay-cég *Kétszer kettő* címmel játékfilmet kíván készíteni”. MNL MOL K 159. 53. cs. Mozgóképek ellenőrzési ügyei. 1944. 1521–1595. 1549.

¹⁰ Gy [Gyimesi Kásás Ernő]: *Kétszer kettő. A magyar föld és a magyar nép himnusza. Magyar Film*, 1944. május 1. 16.; Gy. K. E. [Gyimesi Kásás Ernő]: Befejeződtek a *Kétszer kettő* külső felvételei. *Magyar Film*, 1944. június 1. 13.

¹¹ Uo.

rosi jelenetekhez a kor neves művészeit hívták meg, így Szilassy Lászlót (a városi mérnök), Somlay Artúrt (vezérigazgató), Kőváry Gyulát (nyomozó). Szilassy mellé a városi pár másik tagjának előbb Mednyánszky Ágit szánták,¹² ám ő ugyanabban az időben forgatta a Könyves Kálmán körüti Magyar Filmirodában a *Makkhetest*, így a szerepet végül Buttykay Emmi kapta.¹³

Az elkészült külső felvételeket nem mindenki tekinthette meg. A *II. Magyar Kívánsághangverseny* stábjában gyakornokoskodó, frissen érettségizett Makk Károly például „szeretett volna látni belőle egy musztert, odament hát Kolczonay Ervin gyártásvezetőhöz, aki sajnálkozva utasította el a kérését, mondván, hogy Manninger abba senkinek sem enged betekintést”.¹⁴ Ennek okára Gyimesy Kásás Ernőtől kaphatunk választ, aki láthatta az 1500 méternyi exponált nyersanyagot, és erről be is számolt a *Magyar Film* című szakmai lapban: „... a mostani anyag láttán végleg megerősödött bennünk az a hit, hogy ez a film azon az úton halad, amely a magyar filmgyártás megújítása felé vezet. [...] Úgy hisszük, hogy Manninger Jánosnak, aki a filmet írta és egyben rendezi is, ezekkel a felvételekkel máris sikerült biztosítania azt, amit legelső sorban ambicionált: hogy egy sajátos magyar filmet hozzon létre.”¹⁵ Manninger nyilván ezért nem engedte, hogy a becsesnek tartott félkész anyagot bárkinek levetítsék.

A vidéki jelenetek felvétele után született meg a végleges költségvetés. Az összkiadást 344 ezer pengőre becsülte a Kolczonay-cég, amelyet nagyrészt a Magyar Országos Központi Takarékpénztártól felvett 194 ezres hitel fedezett. A Hunnia Filmgyár – a szokásoknak megfelelően – 1500 pengővel egészítette ki az összeget a keskeny változat forgalmazási jogának átengedéséért cserébe (a mozgóképek 16 milliméteres, keskeny változata akkoriban a kisebb vidéki mozikba került). A gyártó cég önerőből 148 ezerrel járult hozzá a kiadásokhoz. Ezek a pénzek a gyártás lebonyolításáért cserébe a Hunniához kerültek, kiegészítve olyan biztosítéknak szánt tartalékokkal, mint a gyártási idő túllépése (15 ezer pengő), a díszletek – amelyeket saját költségén a gyártó készített – fennállási idejének túllépése (10 ezer). Az összkiadás ezzel 369 ezer pengőre emelkedett.^{16,17} Összehasonlításképpen: az 1942-es, szintén Kolczonay Er-

¹² Uo.; Makkhetes a Filmirodában, *Kétszer kettő* a Hunniában. *Esti Újság*, 1944. június 14. 6.; Két új film felvételeit kezdték meg. *Új Magyarország*, 1944. június 18. 13.

¹³ *Kétszer kettő* a Hunniában. *Magyar Szó*, 1944. június 23. 4.

¹⁴ Gyöngyösi Zoltán (2017): i. m. 36.

¹⁵ Gy. K. E. [Gyimesy Kásás Ernő]: Befejződtek a *Kétszer kettő* külső felvételei. *Magyar Film*, 1944. június 1. 13.

¹⁶ A Kolczonay Ervin filmgyártó és filmkölcsonzó levele a Hunnia Filmgyár Rt.-nek. 1944. június 15. MNL MOL Z 1126 Gyártási Főosztály 80. dosszié Kolczonay Ervin Filmvállalata 1941–1944.

¹⁷ A költségvetés fontosabb tételei: a zene 18 500, ebből a zeneszerző díja 7 ezer; a rendező kap 7500, az operatőr 8000, a kameraman 1500, a vágó 5400, a rendezőasszisztens

vin produkciójában készülő *Szerelmi láz* költségvetése 232 350 pengő,¹⁸ az 1943-as, megint csak Kolczonay által gyártott *Zenélő malomé* 320 ezer pengő,¹⁹ a Zsindelyné Tüdös Klára rendezésében (Manning forgatókönyve alapján), a Harmónia Film által forgatott *Fény és árnyék* 365 ezer pengő,²⁰ az 1944-es *Három galambé* (Palatinus Film) a túllépési fedezetel együtt 313 ezer pengő volt.²¹ A *Kétszer kettő* tehát abban az esetben is a drágább filmek közé tartozott, ha figyelembe vesszük az 1942 és 1944 közötti inflációt; Kolczonay vállalkozásai közül pedig a legnagyobb szabásúnak tekinthető. A gyártó tehát bízott a sikerben.²²

A Budapesten felvett, nagyrészt fővárosi külső, illetve stúdiófelvételek rögzítését nehezítette, hogy a mérnököt alakító Szilassy László a nyár folyamán csigolyarándulásból eredő ideggyulladásban súlyosan megbetegedett.²³ Az őt megkereső újságíró, Szabó Józsefet is az ágyban fogadta augusztus végén, közölve vele, hogy „négy hónapja beteg. [...] Ma egy órára felkeltem, mert a Kívánsághangversenyt gyártó filmtársaság még nem forgatta le egy jelenetemet. Alaposan becsavart lábbal – nagy fájdalmak közben – játszottam el rövid szerepemet.”²⁴ A *Kétszer kettő* felvételei is hasonló okokból csúsztak.²⁵

A városi képek közül az egyik leglátványosabbról, a stúdióban felvett mulató-jelenetről a sajtó külön beszámolt. Az Orsy Gábor filmelméleti sorozatát illusztráló, a *Kétszer kettő* újító hatására utaló szakcikk szerint „érdekes technikai problémával kísérletezik Manning János, a *Kétszer kettő* című film rendezője. A háttérvetítés új vizuális lehetőségeit kutatja egy lokál-jelenet keretében. Az előtérben zajló cselekmény s a háttérben mozgó vagy álló staffázs egymásra hatásából különlegesen érdekes és hatásos hangulatot hoz ki. [...] A térben szinkron módon folyó vagy ellentétes mozgások összejátszása beláthatatlan lehetőséget rejt még a film számára.”²⁶ Kurutz Márton film-történész úgy véli, *Dziga Vertov* munkáit idézi a zenei betét, „amelynek egy

---

3000, a segédrendező 300, a főszereplők 36 ezer, a kisebb szereplők 22 ezer, a statisztéria 8 ezer, a nyersanyag-labor 59 ezer, az állófotós 1500 pengőt. Uo.

¹⁸ Költségvetés: *Szerelmi láz*. 1942. május 22. Uo.

¹⁹ Költségvetés: *Zenélő malom*. É. n. Uo.

²⁰ Költségvetés: *Fény és árnyék*. 1943. december 22. Uo.

²¹ Költségvetés: *Három galambé*. 1944. augusztus 4. Uo.

²² Igazolja ezt, hogy minél előbb be akarta mutattatni három premiermoziban, és engedélyt kért 8 darab 35 milliméteres kópia gyártására. A *Kétszer kettő* betiltása. *Magyarország*, 1944. november 22. 3.; MNL MOL K 159. 53. cs. Mozgóképek ellenőrzési ügyei. 1944. 1521–1595. 1549.

²³ Mudrák József (2008): *Volt egyszer egy filmsztár. Szilassy László élete*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő. 120.

²⁴ Szabó József: A tizéves színészi jubileumát szerényen ünneplő Szilassy László elmondja, miért szereti inkább a jellem szerepeket, mint sikereken gazdag bonviváni múltját. *Magyar Játékszín*, 1944. szeptember 7. 7.

²⁵ Mudrák József (2008): i. m. 121.

²⁶ *Magyar Játékszín*, 1944. augusztus 17. 18.

*táncosa volt csupán, de a látványt a táncos háta mögött megjelenő vetített képsorozat fokozta. [...] Mai szemmel ugyan határozottan érdekesnek tűnik a zene ritmusára változó, voltaképpen klipszerűen összeállított képsorozat, amelyben láthatunk metronómot, tangóharmonika közelijét, ugyancsak premier plan beállításban szaxofon billentyűjét kinyílni és becsukódni, majd erre válaszolva egy víziló kítátott, majd csukott száját. [...] De szerepel a snittsorozatban magyar kártya, balettozó láb, fel- és lecsapódó autóindex, sőt egészen közelről maga a táncos feje és lába is, paralel mozgásban a valódival, aki megállás nélkül ott táncol a vászon előtt.*²⁷

*Az elkészült film nagy sikerében mind Manninger, mind Kolczonay bízott: a forgatás közben készült állófotókból – a közeli őszi bemutató reményében – kiállítás nyílt a Scala mozi előcsarnokában²⁸ (92 darab, Manninger által készített fénykép szerepelt a tárlaton, ezek nagy része azóta elveszett vagy lappang). A Kétszer kettő pedig eleve úgy készült, hogy könnyű legyen németre szinkronizálni. A rendező tehát a külföldi forgalmazással is számolt.*²⁹

Betiltás

Nem csak a hírekben jelent meg, hogy a *Kétszer kettő* lesz várhatóan az őszi szezón érdekessége,³⁰ de a mielőbbi premierben bízva elkészült a film plakátja, P. Kiss Pál reklámgrafikus munkája.³¹

Az alkotást azonban az illetékes tényezők hosszú időn át nem vizsgálták, csupán a hungarista hatalomátvételt, 1944. október 15–16-át követően, novemberben került a megváltoztatott összetételű, a Nyilaskeresztes Párt kádereivel feltöltött filmcenzúra elé. A november 21-én délelőtt összeült, új, nyilas dominanciájú bizottság – Ostián Antal elnök, illetve Wanausz Károly, Zayzon Sándor tanügyi főtanácsos, Thoma Józsefné és Kapun József – a film betiltása mellett döntött, mert az „a közösségi érzés ápolására nem alkalmas, sőt a városi ember léha szórakozásainak bemutatásával a közösségi érzés fejlesztésére is ártalmas”.³² (A sajtó meglepő módon, a korábbi szokások ellenére, teret adott a hírnek, és beszámolt a *Kétszer kettő* betiltásáról.³³)

Kolczonay fellebbezését követően a bizottság már november 5-én összeült, ezúttal a Hunnia Filmgyárat is irányító nyilas filmkormánybiztos,

²⁷ *Féjezetek a magyar jazz történetéből 1961-ig.* Simon Géza Gábor (szerk.): Magyar Jazz-kutatási Társaság, Budapest. é. n. 211–212.

²⁸ *Pesti Hírlap*, 1944. augusztus 4. 6.

²⁹ *Neustes aus der Filmwelt. Pester Lloyd*, 1944. augusztus 3. 8.

³⁰ *Képes Híradó. Délbáb*, 1944. augusztus 5. 9.

³¹ *A Kétszer kettő* filmplakátja. *Magyar Játékszín*, 1944. szeptember 7. 27.

³² MNL MOL K 159. 53. cs. Mozcóképek ellenőrzési ügyei. 1944. 1521-1595. 1549.

³³ *A Kétszer kettő* betiltása. Magyarország, 1944. november 22. 3.; *Új Magyarország*, 1944. november 23. 6.

Bariss Dezső elnökletével. A fél 9 és fél 11 között tartott felülvizsgálaton – ebből másfél órát vitt el a vetítés – a tiltó döntést helybenhagyták.³⁴ A háború után sajtónyilvánossá vált híresztelés, amely szerint a betiltásban szerepet játszott az a tény is, hogy „a női főszereplő és a rendező házastársa nem árja származású,³⁵ bizonyítékokkal nem támasztható alá. Igaz, az akkori törvények szerint sem Buttykay Emmi, sem Manning János házastársa nem volt „árja származású”.

A *Kétszer kettő* végleges, a fellebbezés utáni betiltását nemcsak a *Budapesti Közlöny*ben jelentették meg,³⁶ de elretentő példaként foglalkozott vele a hivatalos pártlap, az *Összetartás* is. A glossza felvezetőjében a név nélküli szerző megállapítja, hogy „számtalan destruktív, eszményeket típró, romboló hatású film került a letűnt világban a magyar közönség elé. Társadalmunk ziláltsága sok tekintetben rosszindulatú és káros hatású alkotásoknak köszönhető.” A cikk valószínűleg a cenzúrabizottság instrukciói alapján született meg, esetleg a bizottság egyik tagja írta, megjegyezve, hogy „az ülésen a *Kétszer kettőről* megállapították, hogy romlott szelleme és téves beállítottsága nem egyeztethető össze a mai korhangulattal s ezért betiltották. Megnyugtat bennünket az éber kritikával rendelkező cenzúrabizottság határozata, most már csak azt várjuk tőlük, hogy az eddig bemutatott, de még mindig műsoron lévő destruktív filmeket vizsgálják felül és rendeljék el azoknak is a betiltását.”³⁷ Hogy miért szúrta a *Kétszer kettő* a cenzorok szemét – amikor semmi olyat nem jelenített meg, amit ne tett volna korábban, esetleg leplezetlenebbül más magyar film is – nem világos. Feltehetően a *Kétszer kettő*vel akartak példát statuálni, vagy elhatárolódni a korábbi időszak filmgyártásától.

A cikk megjelenése után néhány órával a Vörös Hadsereg szinte teljesen bekerítette Budapestet, Budán pedig megjelentek az első szovjet katonák. Megkezdődött a főváros közel két hónapos ostroma, a nyilas filmcenzúra pedig – örökre – beszüntette működését.

³⁴ Gál Mihály (2020): *Cenzúrák és cenzúrák – Az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság tevékenysége 1920-1948*. Gondolat Kiadó, Budapest. 150.; MNL MOL K 159. 53. cs. Mozgóképek ellenőrzési ügyei. 1944. 1521–1595. 1549.

³⁵ Megkezdték egy magyar film náciitanítását. *Világ*, 1945. szeptember 27. 4.

³⁶ Azaz a közlemény Bariss Dezső aláírásával: „az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság 367/1944. eln. Szám. Előadásra alkalmatlannak találta: *Kétszer kettő* (Kolczonay Ervin) hangos színmű 5 felvonásban, a Hunnia filmgyárban 1944. évben készült, 2440 m hosszú mozgófényképeket. Budapest, 1944. évi december hó 9-én.” *Budapesti Közlöny*, 1944. december 20. 2. A végleges betiltás híre még: Végképp betiltották a *Kétszer kettőt*. *Nemzeti Sport*, 1944. december 22. 6.; A *Kétszer kettő* sorsa. *Magyarság*, 1944. december 7. 6.

³⁷ Betiltott film. *Összetartás*, 1944. december 24. 8. Kiemelés az eredetiben.

Újraforgatás

A *Kétszer kettő* egészen más okok miatt a háború után sem kerülhetett a közönség elé. Az egyik főszereplő, Szilassy László³⁸ (okkal vagy ok nélkül) ott szerepelt a háborús bűnösök 1945. május közepi, Balogh István miniszterelnökségi államtitkár vezette értekezleten összeállított, hivatalos lapban is közzétett listáján, de neve feltűnik a *Magyar Közlöny* betiltott filmeket felsoroló *Hirdetményében* is.³⁹ A tanácskozás azokat a filmeket is indexre tette, „*melyek főszereplői elsősorban Páger Antal, Szeleczy Zita, Kiss Ferenc, Muráti Lili, Szilassy László, Fedák Sári voltak*”.⁴⁰

A kor hisztérikus viszonyai között sokszor terjedtek el hazugságok, féligazságok a háborús bűnökkel megvádoltakról; különösen szembeötlő ez a színészek esetében. A hamis információk terjesztésében, kisebb ügyek rosszindulatú eltorzításában, illetve felnagyításában jelentős szerepet játszott a háború utáni sajtó is. Másrészt az is kétségtelen: a politikusok, közéleti emberek, kegyetlenségeket elkövető katonák, csendőrök, párt-szolgálatosok ügyeit még mindig könnyebb volt megítélni, mint művészek, jelen esetben pedig a színészek háborús és népellenes bűneit. Ezen a téren jóval több bizonytalansággal, következtetlenséggel, tévedéssel és szándékos ferdítéssel találkozhatunk.

Szilassy Lászlót azzal vádolták meg, hogy csatlakozott a Nyilaskeresztes Párthoz, részt vett a hatalomátvételben, a Margit körüli hungarista foglyok kiszabadításában, később Szeleczy Zitával, Kiss Ferencsel, Páger Antallal Szálasi kultúrértekezletén (ezt híradórészlet igazolta), majd a kegyetlenkedésekben. A színész 1945-ben Németországba (onnan Dél-Amerikába) menekült, filmjeit betiltották. A vádak az 1980-as évek végéig senki sem kísérelte meg cáfolni – mint ez például Páger Antal esetében 1956. szeptemberi hazatérte után nem sokkal megtörtént –, fordulatot csupán az emigrációból hazalátogató filmrendező, Hamza D. Ákos nyilatkozata hozott. Hamza azt hangsúlyozta, hogy „*Szilassy korántsem volt annyira jobboldali, mint ahogy ez máig él a köztudatban*”.⁴¹ A rendező nemcsak fölmentette őt a legtöbb addigi vád alól, de megalapozta azt a máig uralkodó narratívát, amely névazonosságon alapuló félreértéssel magyarázza a színész ügyében felállított bűnlajstromot, azt, hogy

³⁸ Szilassy László, *Szabó* (Nyírcsászári, 1908. február 13. – São Paulo, 1972. március 30.) magyar színész. 1936–37-ben a debreceni, 1937–1939 között a Belvárosi, 1939–40-ben a Magyar és az Andrássy úti, 1940–42 között a Pesti és a Vígszínház, 1944–45-ben a Nemzeti Színház tagja volt. A háború előtti és alatti évek egyik legnépszerűbb filmszínésze. A háború után külföldre távozott, ezt követően szélsőjobboldalissággal, népellenes bűnökkel vádolták meg. 1946-tól Braziliában, később Argentínában élt.

³⁹ *Magyar Közlöny*, 1945. június 17. 9.

⁴⁰ Rövidhír. *Szabad Nép*, 1945. május 12. 4.

⁴¹ Élő filmtörténet. Hamza D. Ákos a Magyar Filmintézetben. Szerkesztette: Balogh Gyöngyi. *Filmkultúra*, 1987. december 42.

emiatt Szilassyt nyilasnak, háborús bűnösnek hitték.⁴² Azóta viszont újabb adatok kerültek elő, amelyek a tömeggyilkosságokban való részvétel nem, de a nyilasokkal való szorosabb együttműködést igazolják.⁴³

Hogy a háború utáni időszakban Szilassyt bűnösnek találták – függetlenül igazság- (vagy részigazság-) tartalmától –, meghatározta a *Kétszer kettő* további sorsát. Manning az első híradásokból, de akár a filmgyári közeg révén is értesülhetett arról, hogy Szilassy László filmjeit, így a be tiltott mozgóképek listáján egyelőre nem szereplő *Kétszer kettőt* sem lehet játszani a jövőben. A tilalom ráadásul a film fennmaradását is veszélyeztethette, hiszen az értékes nyersanyagot általában újrahasznosították, felhasználták más célokra. A kialakult helyzetet Manning reménytelennek láthatta, mindezt tetézték az ostrom traumái. A megviselt idegrendszerű rendező ekkor, 1945 tavaszán követte el legelső, befejezetlen öngyilkossági kísérletét.⁴⁴

A filmet egyetlen módon lehetett megmenteni (és bemutatni), ha azokat a részeket, amelyekben Szilassy László felismerhető volt, újraforgatják. (Hogy az ötlet mikor merült fel először, azt pontosan nem tudni. Kétségtelen, hogy a háború után több, 1944-ben készült alkotást fejeztek be vagy egészítettek ki, illetve rövidítettek meg részben politikai okokból.⁴⁵)

A premierhez a gyártónak, Kolczonay Ervinnek is anyagi érdeke fűződött, a befektetett pénz, a forgatáshoz felvett kölcsön más módon nem térülhetett volna meg. Kolczonaynak az újraforgatáshoz megfelelő mennyiségű nyersanyag is a rendelkezésére állt. Ezt azonban az ostrom után több részletben a Magyar Kommunista Párt filmvállalata, a Magyar Filmipari Rt. (Mafirt) és részben az Orient Filmipari Rt. (a Szociáldemokrata Párt cége) eltulajdonította.⁴⁶ Az ellopott nyersanyagból a Mafirt

⁴² „A nyilasok úgynevezett számonkérő székének a vezetője ebben az időben egy Szilassy László nevű százados volt. Az ő rémtetteit, kegyetlen tömeggyilkosságait a névazonosság miatt sokan a filmszínésznek tulajdonították. A történelem nagyon ferdén és súlyosan ítélt ezáltal róla, pedig neki semmi köze nem volt ahhoz a Szilassy Lászlóhoz, még csak kinézésre sem hasonlítottak, az egy zömök ember volt. A filmszínész Szilassy mint tartalékos repülő főhadnagy 1944-ben Szabó László néven bevonult. Ez volt ugyanis az eredeti neve, a hadseregben pedig nem szerepelhetett színészneven. Ha lett volna a számonkérő széknel, ott is csak Szabó László néven szerepelhetett volna.” Uo. 42–43. Lásd még: Ábel Péter: Történelmi nyomozás I. Szilassy László vagy Szabó? *Színházi Élet*, 1990. május 6.; Történelmi nyomozás II. Szilassy László vagy Szabó? *Színházi Élet*, 1990. május 13.

⁴³ Pethő Tibor: A kiradírozott színész. Szilassy László ügye egykori sajtóforrások alapján. *Fórum*, 2023. 4. 151-164.

⁴⁴ Manning János búcsúlevele. 1946. március 16. Másolata a szerző birtokában.

⁴⁵ Ez történt többek között az 1938-as *Az örök titokkal* (rendező: György István), az 1943-as *Fehér vonattal* (rendező: Sipos István), az 1944-es *Vihar utánnal* (rendező: Daróczy József).

⁴⁶ 1945. szeptember 6-i beadványában hiába kérvényezte Kolczonay a nyersanyag kiadását. (Baky Marica: Ki szabotálja a magyar filmgyártást? *Demokrácia*, 1945. szeptember 27. 5.); Kolczonay Ervin: Nemzetek szövetsége. Menekültjog. *Hitel*, 1991. 18. sz. 61.

filmhíradókat kezdett el gyártani, amelyek segítségével az MKP fontos propagandaeszközhöz jutott.

A Kolczonay-cég ellehetetlenülését követően került képbe a Nemzeti Parasztpárt filmcége, a Sarló.⁴⁷ A vállalatnál Manningernek számtalan ismerőse volt, így a cégvezető, Ranódy László, aki 1939 óta gyakor-nokoskodott a Hunniában, Ranódy felesége, Kótzsián Katalin, a Hunnia korábbi titkárnője, vagy akár Makk Károly.

Az átalakításához mindenképp meg kellett találni a Szilassy Lászlót pótló színészt. Rövid válogatás után a filmet újragyártó cég, a Sarló Filmvállalat (a Nemzeti Parasztpárt vállalkozása) Várkonyi Zoltán⁴⁸ mellett döntött. A háború utáni súlyos gazdasági helyzetben a legoptimálisabb megoldásra kellett törekedni. Azokat a részeket, amelyekben Szilassy nem felismerhető, nem lett volna értelme például újra elkészíteni. (A fej alatt kamerázott, illetve meztelenül, felülnézetből a fürdőkádban álló, a leendő lakása életnagyságú alaprajzán sétáló Szilassy László ennek köszönhetően – a mozilátogató számára beazonosíthatatlanul – a jelenlegi változatban is szerepel.)

Az újraforgatást két tényező is meghatározta. Egyrészt a Sarlónak meglehetősen szűkös volt a nyersanyagkészlete. Emellett pedig figyelembe kellett venni, hogy az ostromot követő rendkívüli viszonyok között nem lehetett mindent újraforgatni, ezért a bemutathatóság érdekében bizonyos, a film egészét kevésbé befolyásoló jeleneteket el kellett hagyni. A kényszerű körülmények miatt a nagyjából másfél órás eredeti filmet 20–25 perccel meg kellett rövidíteni.⁴⁹ Az újra felvett, mintegy 500 méternyi betoldásból erre következethetünk.

A pótforgatáshoz ismét fel kellett építeni ugyanazokat a díszleteket. *„Ugyanazok a bútorok kellettek volna, de ezeket korábban már széthordták. Meg kellett újra csinálni. Újra kellett varrni a ruhák jó részét is. Amikor a megmaradt ruhákat a szereplők felvették, kiderült, hogy lötyög rajtuk. Az ostrom, a szörnyű tél megviselte őket. Fel kellett hizlalni a régi súlyára az egész színészgárdát.”*⁵⁰ *Pótolni kellett egy traktort és egy szürke Opel Kadett autót és mindemellett természetesen a jelmezeket is. A súlyos körülményeket jól mutatja, hogy például a filmben hangsúlyos fürdőszobai jelenetet félreeső, ócska vaskályhával fűtött melléképületben vették újra. Várkonyi beállt a kádba, és*

⁴⁷ Gyöngyösi Zoltán (2017): i. m. 36.

⁴⁸ Várkonyi Zoltán (Budapest, 1912. május 13. – Budapest, 1979. április 10.) kétszeres Kossuth-díjas magyar színész, filmrendező, színházigazgató, érdemes és kiváló művész.

⁴⁹ Pethő Tibor: *A Kétszer kettő* (1944–1945) helyreállításának alapkérdései. Kísérlet egy többszörösen csonkult avantgárd film rekonstrukciójára. In: *Doktorandusz hallgatók LX. konferenciájának tanulmányai*. (Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai – Konferenciák, műhelybeszélgetések, 18.) EKE Líceum Kiadó, Eger. 2022. 139–155.

⁵⁰ Páratlan filmműtét rengeteg akadállyal és bonyodalommal. *Fényszóró*, 1945. november 28. 18.

zubanyrózsa helyett a gondnok öntözőkannájából locsolták felülről hideg vízzel.⁵¹ A csempe mintájúra festett fal így is látványosan átázott, amint az a kész filmből megállapítható.⁵² Mindemellett Makk Károly szerint „nagy mutatvány volt, hogy mindazokat a közeli képeket, amelyekben Szilassy túl felismerhetőre sikeredett, reprodukálni lehessen az összes tárggyal és azok fényviszonyaival együtt”.⁵³ Az október végi pótforgatás Makk emlékei szerint egy héti tartott,⁵⁴ amelyben a stáblistából kikövetkeztethetően Makk Hintsch Györggyel, Kótzsián Katalinnal, Végh György íróval együtt működött közre. (Az 1944-es változat esetében a rendező munkatársa Kálmánchelyi Pap Nóra volt.)

A rendelkezésünkre álló visszaemlékezések és dokumentumok alapján felmerül a kérdés: ki készítette az új változatot, mennyi köze volt hozzá Manningernek? Makk Károly talányosan „dugába dőlt Ranódy-kísérletnek”⁵⁵ nevezi az újraforgatást. Ahogy Makk monográfiusa hozzáteszi, „Manningert egyébként Makk csak az első napon látta a forgatáson, utána eltűnt: csináljanak a dologgal, amit akarnak”.⁵⁶ Kétségtelen, hogy az eredeti változat a stáb rendelkezésére állt; azt kellett csupán reprodukálni Várkonyi Zoltán közreműködésével. A korabeli lapok tudósításaiban is Ranódy László nevével találkozhatunk elsősorban. A *Népszport* november 4-i filmhíreiben arról írt, hogy „ismét dolgozik Ranódy László, a neves rendező, [...] Kétszer kettő négy címmel forgat filmet.”⁵⁷ Két nappal később pedig a Magyar Nemzet közölte, hogy Ranódy „most ismét aktív szerepet játszik a filmszakmában. Kétszerkettő című filmje most kerül a műterembe, e filmben Szilasi László által játszott szerepet Várkonyi Zoltánnal forgatják le.”⁵⁸ Ugyanakkor Ranódy László maga sem fogalmazott egyértelműen, amikor egy interjúban a filmről beszélt. „Az első igazi, nagy gyártásunk» Manninger János Kétszer kettője volt. [...] Mi kivágtuk azokat a részeket, amelyekben [Szilassy László] szerepelt – s a jeleneteket újra leforgattuk Várkonyi Zoltánnal.”⁵⁹

⁵¹ Forgat a Sarló-film. *Esti Szabad Szó*, 1945. november 27. 4.; Sas György: Hetven év a Boulevard des Capucines-től a Gyarmat utcáig. A magyar film regénye. *Film Színház Muzsika*, 1965. április 9. 24.

⁵² A rossz körülmények, a pénztelenség következtében 1945-ben mindössze három játékfilm készült, 1946-ban pedig egy sem.

⁵³ Gyöngyösi Zoltán (2017): i. m. 36.

⁵⁴ Uo. 36.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ *Népszport*, 1945. november 4. 4.

⁵⁸ Színházi hírek. *Magyar Nemzet*, 1945. november 6. 2. A tudósítás ugyanakkor több téves információt is közöl – ami értékéből jócskán levon. Szerepel a cikkben, hogy Ranódy az *Ének a búzamezőkről* és a *Szakadék* „címen magyar filmek kiváló rendezője”, holott csupán a forgatókönyvírója volt mindkét adaptációnak. Az előbbit Szóts István rendezte 1947-ben, az utóbbit pedig valóban Ranódy, de csak 1955-ben.

⁵⁹ Gantner Ilona: Negyedszázad emlékeiből. Sorsom – a kaland. Beszélgetés Ranódy

A bukás

A *Kétszer kettő* megkurtítását nemcsak a montázsyszerűség, de a kifejezetten hétköznapi szüzsé is megkönnyítette: a párhuzamosan egymás mellett, egymással ugyanakkor ismeretlenül is kölcsönhatásban álló városi és falusi pár története erősen formális; életük összefonódását, város és falu szerves kapcsolatát klisészerűen ábrázolja a film – igaz, mozgásuk párhuzamba állításával, azt ellenpontozással feleseltetve egymással számtalan trükkfelvétel, különleges kameramozgás és -pozíció, illetve montázsok segítségével, filmes eszközökkel.⁶⁰ A történet kétszer két pár egymásra találásának, (ki nem bontott) konfliktusának, a kapcsolatok boldog beteljesülésének meséje, amely feltehetően szándékoltan sablon-szerű. Manninger az avantgárd hagyományos epikai megoldásokat elutasító alapállását magáénak vallva a történetnek eleve pusztán illusztratív jelleget szánt.

A filmnyelv minél gazdagabb használatára irányuló szándék a fennmaradt forgatókönyv és a két töredékből összeállított, jelenleg rendelkezésre álló csonka változat alapján is nyilvánvaló. Néhány példa: a gépészmérnöknek az ébredését követően percekig csak a keze és a lába látható. Arca csupán a rádió műsorára végzett reggeli torna alatt tűnik fel a vásznon. A forgatókönyv szerint és az eredeti változatban a kamera – egyedül, merész megoldásként – aprólékosan mutatja a mérnök reggeli tevékenységét a kávédarálástól, a kávéfőzésen, a vízmelegítésem, a kenyérpíratáson át a fürdésig, az öltözködés alatt sebtiben bekapott reggeliig. (Ennek bizonyos részeit a második verzióból anyagi okokból ki kellett hagyni.) Az öltözködést a rendező a jelenetnek különös dinamizmust adó úgynevezett stoptrükkal (a kamerát leállítják, majd ugyanabban a pozícióban újraindítják) oldotta meg: a városi főhős, a mérnök másodpercek alatt, a szobából ki- és belépve veszi fel utcai ruháját. Szintén szerepet játszott a stoptrükk abban a rövid képsorban, amelyben a városi pár a mulatót hirdető oszlop mögé még utcai ruhában lép, de a takarásból már estélyiben távozik (ez nem szerepel a meglévő kópián). Néhány egyéb rendhagyó megoldás: amikor a mérnök a munkahelyéről telefonál, arca a készülék forgó tárcsájának lyukain át tűnik elénk. Később menyasszonyával együtt

---

László filmrendezővel. *Népszava*, 1970. február 22. 9. Másutt ugyanígy fogalmaz: „A montázsyszerű szerkezet azonban lehetővé tette, hogy ezt a szereplőt »kicséréljük«. Mintegy negyedében újraforgattuk a filmet...” Szemelvények egy negyedszázad film történeti dokumentumaiból. Ranódy László: Küzdeni kellett a rossz tradíciók ellen. *Filmkultúra*, 1970. 2. sz. 10.

⁶⁰ Manninger vallomások szavait idézve: „A film nagyon komoly munka. Sokszor nem is igazi filmet látunk, hanem filmszalagra fényképezett színpadi jelenetsorozatban elevenedik meg egy-egy forgatókönyv, nem pedig a film igazi nyelvén, vizuális módon előadva.” Gyimesy Kásás Ernő: 20 év fényben és árnyékban. Beszélgetés a jubiláló Manninger Jánossal, a Hunnia Filmgyár fotólaboratóriumának vezetőjével. *Képes Sport*, 1944. február 8. 11.

– felülnézetből kamerázva – végigsétál leendő otthonuk lakás méretű alaprajzán. (A városi képek egy része erős hasonlóságot mutat Manninger 1928-as, egyetlen fennmaradt némafilmje, a német kritika által kedvezően fogadott *Eine beinliche Angelegenheit*tel, amely kizárólag kezek és lábak segítségével mutatja be egy pár megismerkedését, egymásra találását.)

A megrövidített alkotást 1946. február 12-én két budapesti moziban, a Corsóban és a Décsiben is bemutatták. A *Kétszer kettő* – ebben döntő szerepet játszhatott a történet sablonszerűsége – gyakorlatilag belefulladt az érdektelenségbe; a közönség, Ranódy László emlékei szerint, a vetítés közben tömegesen hagyta el a nézőteret.⁶¹ A negatív fogadtatás következtében négy nap múlva le kellett venni a bemutatómozik műsoráról. „Film ekkorát még nem bukott” – idézte Manninger János szavait egy hetilap.⁶² Az egyébként is súlyos depresszióval küszködő rendező 1946. április 1-jéről 2-ára virradó éjszaka filmgyári irodájában öngyilkos lett.

A bukás ellenére a *Kétszer kettőt* vidéken és a külvárosi mozikban Manninger halála után közvetlenül, sőt még 1947–48-ban is vetítették;⁶³ miután levették a műsorról, a kópiákat utolérhette a kifutott filmek sorsa: nyersanyagát újból felhasználták. A filmet a későbbiekben elveszettnek hitték, illetve befejezetlenként tartották számon. A hosszú időn át lapangó két – 35, illetve 16 milliméteres – kópiatöredék alapján 1995-ben új másolat készült, így az összeállított fragmentumok segítségével a csonka *Kétszer kettő* ismét vetíthető állapotúvá vált.⁶⁴ Az eredetileg 90 perces – 2440 méternyi – film hossza ma mindössze 67 perc.

Egy film idézetei

Manninger János filmjében számos megfejtendő képi allúzió található. Ezek két irányba mutatnak. Egyrészt a rendező saját életének momentumait, tárgyait emeli be utalásszerűen a *Kétszer kettő*be. Manningert a (magan)allúziókkal tűzdelt alkotási mód pályája során mindvégig jellemezte. Az 1928-as *Eine beinliche Angelegenheit*ban, amelyben – mint említettem – kizárólag kezek és lábak segítségével ábrázolja egy szerelmespár életét, egyetlen arc látható csupán: a kombinéban ébredező nő éjjeliszekrényén Manninger János frakkos fotográfiája áll. A *Kétszer kettő*ben Manninger egy rövid jelenet erejéig megint csak feltűnik: a vil-

⁶¹ Szemelvények egy negyedszázad film történeti dokumentumaiból. Ranódy László: Küzdeni kellett a rossz tradíciók ellen. *Filmkultúra*, 1970. 2. 10.

⁶² 2x2=öngyilkosság. Miért ment a halálba Manninger János filmrendező? *Demokrácia*, 1946. április 7. 4.

⁶³ Mozik műsora. *Új Szó*, 1947. április 12. 8.; Napirend. *Szegedi Népszava*, 1946. április 7. 8.

⁶⁴ Balogh Gyöngyi (é. n.): Magyar filmek nyomában. filmkultura.hu/regi/articles/prints/wake.hu.html. (letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)

lamosvezető szerepében – kis híján elgázolva a női főszereplőt – rémülten felsikolt.⁶⁵ A sikoly gesztusa önmagán túlmutatva ma már nem értelmezhető, ám a rendező számára fontos, a húszas évek berlini avantgárd mikrovilágában külön jelentéssel bíró motívumot idéz. Manninger első, önmagáról készített sikoly-trükkfelvétele 1929-es: a képet barátjának, a „magyar dadaizmus” jellegzetes alakjának, Pán Imrének ajánlotta.⁶⁶

Hasonló magánéleti vonatkozást hordozhat – a korábbi otthonait körülhatároló utcatáblák megjelenítésén túl – a filmben szereplő Kakadu mulató is. Előképét a híres berlini, a második világháborúban súlyosan megsérült, majd utóbb lebontott, a Kurfürsterdamm és a Joachimsthaler Straße sarkán állt egykori Kakadu bárban találhatjuk meg, amelyet Manninger berlini éveiből jól ismerhetett.

A magánéleti utalások mellett a posztmodern nagyon korán megelőlegező gesztust sejtethetünk Manninger János több filmbeli idézetében. Mindez nem egyszerű másolás, sokkal inkább bizonyos képek új kontextusba helyezésének, új jelentésteremtésnek vagy akár egyszerű játékoságnak a szándéka rejlik mögötte.

Manninger a *Kétszer kettő* készítése során alapvetően két rendező filmjeire támaszkodott: Fejős Páléra és Walther Ruttmannéra. Fejősnek az Amerikában forgatott 1928-as *Lonesome – A nagyváros mostohái* című alkotása egyrészt történeteimeiről révén jelenik meg a *Kétszer kettőben*. A némafilm (amelyet utóbb részben szinkronizáltak) a Manninger-szüzséhez hasonlóan egy pár megismerkedésének története, akik a vidámparki forgatagban elveszítik egymást – miközben csak partnerük keresztnévét tudják –, ám a legreménytelenebb pillanatban (kiderül, hogy szomszédok) összetalálkoznak. A Manninger-alkotás városi sztorijában gyakorlatilag ugyanez (szórakozás az Angolparkban – kizárólag a keresztnév ismerete – egymás elvesztése) játszódik le egyetlen különbséggel: a nő és a férfi nem szomszédok, hanem egy munkahelyen dolgoznak. A történetmesélésen túl Manninger gesztuselemeket és részleteket is átvett a *Lonesome*-ból a *Kétszer kettőbe*: a férfi sietve magába tömi a reggelit, miköz-

⁶⁵ A szereplés amúgy sem volt idegen a rendezőtől. Ahogy nemrégiben Kurutz Márton filmtörténész felfedezte, két, a harmincas években forgatott filmben is megjelenik Manninger. Az egyikben, a *Helyet az öregeknek* című 1934-es vígjátékban csupán a hangját halljuk: önmagát, a fotóst alakítja, „Manninger úrnak” szólítják Bárony Rózsi és Halmay Tibor jelenetében. A másikban, a *300 ezer pengő az utcán* címűben (1937) egy hírlap fényképészét formálja meg, a jelenetben Vízváry Mariskával és Kabos Gyulával beszélget.

⁶⁶ Orosz Márton művészettörténész, tipográfus a kérdésről folytatott levelezésünkben arról írt, hogy a sikoly-ikonográfia noha valóban nagyon izgalmas a háttere egyelőre nem világos. „Némafilmek gesztusnak tűnik nekem, nem a *Munch-festmény* parafrázisának, hiszen korban sem teljesen stimmel a dolog, és a *Jugendstilra* ekkoriban még kevésbé reflektáltak a művészek. Ugyanakkor az igaz, hogy Németországban volt akkoriban egy Böcklin-láz, és Böcklin figurái (pl. *Froschkönig*) hasonló fizionómiákat produkáltak.”

ben az órát nézi; éppen beér a munkahelyére (erről egy óra segítségével is meggyőződhetünk Fejősnél éppúgy, mint a *Kétszer kettő* forgatókönyvében); mindkét pár áthalad a vidámparkok kedvelt eszközén, a forgó hordón; szédítő utazást tesznek a hullámvasúton, kabalatárgyat vásárolnak. Sokszor az általuk használt eszközök is azonosak. Például a „jósautomata,” amely mindkét filmben szerepet kap (Manningernél ironikusait).

A másik Fejős Pál-alkotás, az 1932-es, Magyarországon forgatott (majd a bemutatót követően megbukott) *Ítélt Balaton* néhány fontos pillanata szintén megjelenik a *Kétszer kettő*-ben. A falusi búcsúban játszódó jelenetének egy része majdnemhogy kockánként megfeleltethető Manninger falusi búcsújának: késekkel teletűzdelt fapiramissal játszik Fejősnél egy, a *Kétszer kettő*-ben két férfi, a háttérben mindkét esetben elhalad két csendőr, a randevúra hívott lány pedig mézeskalácsszívet kap ajándékba.

Walter Ruttmann oeuvre-je szintén több ponton is hatással volt a *Kétszer kettő*-re: az 1927-es *Berlin, egy nagyváros szimfóniája*⁶⁷ című némafilm mindenekelőtt a cselekmény háttérbe szorítását tekintve, szemléletében. Mind a Ruttmann-opusra, mind a *Kétszer kettő*-re, a szerzői szándéokra érvényesnek tekinthetjük Gerő György 1927-es sorait, amelyek visszatükrözik azt is, mit kifogásolt a rendező a hagyományos filmgyártásban: „*A film nem az emberi cselekvést reprodukáló művészet. A mai naturalista film legnagyobb hibája és tévedése, hogy egy cselekvéssorozat ábrázolásával próbál önálló alkotást létrehozni. [...] Az ilyen filmek végignézésénél a szemlélő a különböző képek értelmi összekapcsolásával teremti meg azt a mesét vagy történetet, melyet a képek időben egymásután elmondani próbálnak. Belső és filmszerű asszociáció ezekben a filmekben nincs, csak a téma, melyet közölni próbálnak, kapcsolja össze és irányítja a felvételeket.*”⁶⁸ Noha a *Berlin*-film és a *Kétszer kettő* között más téren jelentős a különbség, a bírálatok a cselekményt érintő közös vonás miatt mégis sokszor hasonlóak. 1927-ben Siegfried Kracauer a *Frankfurter Zeitung*-ban például Ruttmann alkotását úgy jellemezte, hogy az „tartalom nélküli, a szociális valóságot elkendőző formalizmus,” illetve „*összezavarodott elképzelések összege, amelyet irodalmáragyak főztek ki a nagyvárosról...*”⁶⁹ Manninger esetében ugyanez más szavakkal: „*Gyenge, vértelen cselekmény, érdektelen, semmi újat, szépet nem adó darab. A szereplők lelki életének ábrázolása kezdetleges...*”⁷⁰

⁶⁷ Az eredeti cím: *Berlin: Die Symphonie der Großstadt*.

⁶⁸ Gerő György: Film. *Dokumentum*, 1927. január 17.

⁶⁹ Az idézet forrása: Aline Helmcke – Frédéric Krauke – Andreas Haus (2008): Filmvázlatból mozi: A nagyváros dinamikája. Utóirat. *A Régi-új Magyar Építőművészet melléklete*, 2. 22–23.

⁷⁰ *Néplap*, 1946. február 3. 3. A kevés kritika közül érdemes említeni egy másikat is: „*Egy Szigligetiesen naiv népszínmű és egy ledér vígjáték vadházassága: a feleket csak pillanatnyi szeszély tartja egymás mellett. Semmi okát nem tudja adni a darab annak, hogy ezt a két önmagában is semmitmondó elemet közös filmtekercsre gombolyította fel. [...] Az újonnan befejezett magyar film a régi átlaghoz képest mégis haladást mutat, főleg egy szempontból: tu-*

Manningerre a Fejős-filmekénél észrevehetően erősebb hatást gyakoroltak Walter Ruttmann képkompozíciói. Néhány szinte megegyezik: a budapesti Angolparkban a Berlin-filmével azonos, jellegzetes, zuhanás előtti szögből fényképezik a hullámvasutat; a *Kétszer kettő* elején a falusi tejet vonat szállítja Budapestre. A ma rendelkezésre álló képsorozat ugyan csonka, ám a forgatókönyv sorai – nem tudni, hogy megvalósultak-e az ott leírtak – megint csak Ruttmann filmleleji idézik: „*A mozonyvezető házikója fölött előre tekintve előtérben a pöfögve haladó vicinális-mozdony, azontúl a végtelenségbe vesző sánpár... [...] a kép közepén, egészen távol a sánpár fölött feltűnik a Budapest felirat, amely hozzánk gyorsan közeledve óriásira növekszik.*”⁷¹ A néhány másodperccel később, a Budapestre érkezés után megjelenő tejüzembeli tejadagoló képe egy az egyben a Berlin-filmből való (ez viszont nem szerepel Manninger forgatókönyvében). Néhány kocka erejéig a *Kétszer kettő* megidézi Ruttmann utolsó, már a második világháború idején készült, 1940-es, a német fegyvergyártást propagáló rövidfilmjét (*Deutsche Panzer*): mindkét kép kiindulópontja a mérnöki tervezőasztal, innen jut el a gyártósoron át a kész páncélosig – Manninger esetében a kész traktorig.

Fontos vonása a *Kétszer kettő*-nek a különböző képek, mozgások egymással való analógiaalapú megfeleltetése. Említettem már: ugyanúgy lengeti, illetve emelgeti-forgatja a súlyzót reggeli ébredése után a mérnök, mint ahogy csutakolja, illetve feji a tehenet a parasztember. A páternoszter a cséplőgép szállítószalagjával, a gémeskút pedig a daruval kerül párhuzamba. Mintául részben megint csak Walter Ruttmann szolgált, akinek 1933-ban Olaszországban forgatott *Acciaiőjában* a vidámparkban ellökött bika mozgása fehéren izzó vascsík zuhanásába megy át, s a rendező párhuzamba állítja a vurstliban játszó karmester kézmozdulatait egy üzembeli gyártási folyamatot irányító munkásemberével is. Előképek tekinthető ebből a szempontból Dziga Vertov 1929-es szovjet némafilmje, az *Ember a felvevőgéppel* (amely a lavórban való mosakodást, az utcai tárgyak slagozását és az ablaktisztítást vonja egymással analogikus viszonyba), és a hangos korszakban Busby Berkeley *Gold diggers of 1935* című amerikai musicaljének szürreális betéte (a kintorna és a ceruzahegyező tekerőjének mozgását állítja párhuzamba).

---

datosan és tehetésesen igyekszik igénytelen mondanivalóját legalább filmszerűen, képekben fejezni ki.” *Új Ember*, 1947. január 5. 8.

⁷¹ Forgatókönyv, 1944. 8.

A vidéki felvételek ihletőjét fedezhetjük fel Alekszandr Dovzsenko *Zvenyigorájában* (1928). Man Ray 1926-os *Emak Bakia* című francia kísérleti némafilmjének néhány kockája pedig a kezek-lábak előképeként is értelmezhető. A listát feltehetően még hosszan lehetne sorolni, a párhuzamokat feltárni. Ezeknek gyakorlati haszna is lehetne: segíthetnek a *Kétszer kettő* elveszett részeinek elméleti rekonstruálásában, amelyet a filmkockákon felfedezhető jelek, a forgatókönyv bizonyos elemei, illetve a korabeli leírások alapján – véleményem szerint – legalább részlegesen megvalósítható.